

הערות למפת ארץ ישראל

המצורפת לספר המסעות לר' משה באסולה

מאת ד. בנבנשתי

צדק הד"ר נ. שלם*) כי המפה אינה מציינת את המקומות שביקרו התייר, אלא צורפה לספר אם על ידי המחבר, כהשערותו של י. בן צבי, או על ידי מעתיק הספר למטרה ידועה.

לאיזו מטרה חוברה המפה הזאת? אם נעיין ברשימת השמות נראה שרובם שמות של ישובים הנמצאים לאורך גבולותיה של ארץ ישראל המערבית וכן לאורך הדרך החשובה העוברת על גב פרשת המים. לכל מעיין במפה יהיה ברור שאין זו מפה של נוסע, כי אם של קורא או מחבר ספר המתאר את גבולות ארץ ישראל.

בדיקה יסודית בפרק י"א בספר כפתור ופרח לר' אשתורי הפרחי והשוואה מדוקדקת של פרק זה אל מפתנו תראינה, כי יש קשר אמיץ ביניהם. המפה היא תאור מדויק של גבולות ארץ ישראל כפי שבוארו בכפתור ופרח פרק י"א. 1. מסביב למפה משורטט קו המסמן את גבולות ארץ ישראל. נעיין בקו העובר בדרום⁽⁴⁾.

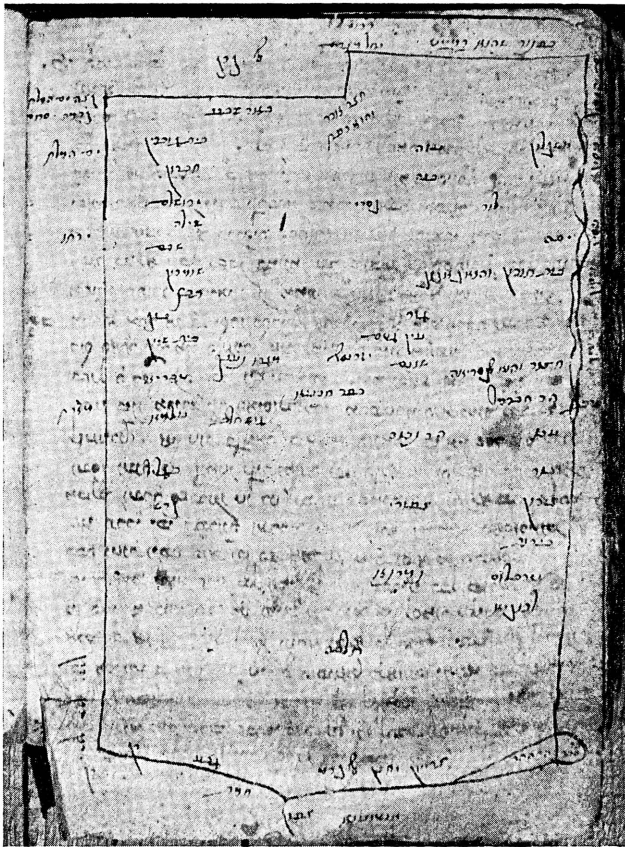
מהפנה הדרומית — המזרחית עובר קו מערבה עד אמצע המפה, מכאן נוטה הקו דרומה ומרחיב את שטח המפה ואח"כ — מערבה ופוגע בקו העובר לאורך הגבול המערבי, היינו חוף הים. בפנה הדרומית — המזרחית רשום בקצה: "קצה ים המלח קדמה סדום". ובקצהו השני של הקו העבה רשום השם "יריחו". הקו הזה מסמן, "איפוא, את כל ים המלח. ע"י פינת הקו הדרומי רשום "הצר אדר והוא רפח"⁽²⁾, "מדרומו נחל מצרים"; מחוץ לקו רשומים: במזרח "אל קרק"⁽³⁾ ובמערב "כפתור שהוא דמיט".

(*) ידיעות שנה ו, חוב' ב', ע' 56.

(1) רוחות השמים מסומנות במפה כך: דרום — למעלה, צפון — למטה, מזרח משמאל ומערב — מימין, הסימון הזה הוא לפי המפות האיטלקיות העתיקות. [מנהג זה סימון הדרום מלמעלה הוא של הגיאוגרפים הערביים ש. י.]

(2) הויהוי הוא לפי ר' סעדיה גאון בתרגומו על התורה במדבר ל"ד, ד: חצר אדר = רפח.

(3) הכונה איננה קיר מואב כי אם אדום ומואב ועיין להלן.

המפה המצורפת לספר המסעות לר' משה באסולה.

קו הגבול הדרומי מתואר בסי' כפתור ופרח בע' רמ"ז¹) בזו הלשון:
 "הרי יש לנו שמקצוע מזרחי דרומי לארץ ישראל הוא ים המלח כלומר ימה
 של סדום שכן כתוב וכו' והיה לכם נגב מקצה ים המלח קדמה. כתב רש"י ז"ל
 כל מקום שכתוב ונסב הגבול או יצא מלמד שלא היה המצר (הגבול) שוה וכו'".
 אחרי שהוא מבאר את קו הגבול הדרומי הוא מסכם בדף רמ"ט: א"כ ממה
 שהתבאר קצה ארץ ישראל דרומי מזרחי הוא ימה של סדום והולך הגבול

(4) העמודים מסומנים לפי הספר כו"פ. הוצאת לונדן, ירושלים תרנ"ז.

מתעקם ומתרחב עד הגיעו לנחל מצרים במקצוע דרומי שהוא זה שהזכרנו".
הרי זה תאור מדויק של קו הגבול במפתנו.

השם „אל קרק" נרשם במזרח לנחל מצרים לפי תאורו של כו"פ בע' רל"ט: „ארץ ישראל במקצוע דרומית מערבית ונחל מצרים שהוא השיחור מפסיק בין ארץ מצרים וארץ ישראל וארץ אדום אצלה לצד מזרח". בעמ' ר"ם כתוב: „וכן תמצא היום הענין שהר שער שהוא ארץ אדום — והוא שדה אדום והוא הר עשו וקורין לו בערבי אל כראך" ועי' גם בע' רמ"א וש"ט.
2. מהפנה הדרומית — המערבית משוך במפתנו קו צפונה, הקו הולך ומתפתל ולו סלסולים הבולטים חוצה; ודבר זה מתאים לנאמר בכו"פ ע' ר"ן: „דע כי מן ההר המפורסם הסמוך לעכו והוא הר הכרמל ואל הצפון ימצאו קצת ראשים בים יבואו וכו'". אמנם, הבליטות שבמפה הם מהר הכרמל דרומה ויש לחשוב שטעה הרושם, או שסימן את הראשים להראות על מציאותם לאורך חוף הים, כשם שסימן את השמות: „הים הגדול, ניסין, ניסין, ניסין" (איים) המוסבים לכל אורך שפת הים.

3. בקצה הקו העובר לאורך הגבול המערבי, במקום שהוא מתחבר עם קו הגבול הצפוני, נכפל הקו ובולט החוצה וכתוב פעמים השם „הר ההר". הרישום הזה מתאים בדיוק נמרץ לתיאור הגבול המערבי בס' כו"פ עמוד ר"ן: „נטה ונסמן ונתאוה ללכת (מהפנה המערבית הדרומית) אל הצפון ביושר דרך שפת הים עד הגיענו אל הקצה הצפוני מערבי והוא הר ההר שכן כתוב (במדבר ל"ד, ז)... וזה ההר הוא יחידי ונכנס חרטומו בים. ועליו ארזים גבוהים וכו' והוא מקיף כמו יום או יומים, ואל דרומו כחצי יום היא עיר ושמה לודקיא".

כידוע, הר ההר הוא לפי תרגום יונתן⁵ טורוס אמנוס הנמצא בצפונה של סוריה. מחבר הספר סובר כר' אשתורי הפרחי כי מכל הראשים הבולטים מהר הכרמל וצפונה, המקום המתאים ביותר להר ההר הוא ג'בל אל עקרה המתנשא צפונה ללודקיה.

4. בעמוד רנ"א כתוב: „וכן תמצא לדרום זה ההר כשני ימים עיר חלבה שהוא לאשר ג"כ ולא שנו שמה". בהתאם לכך נרשמו במפתנו, דרומה מהר ההר שתי הערים: לדוקיא⁶ וחלבה⁷.

(5) במדבר ל"ד ז'.

(6) בכו"פ נכתב לודקיא כמובא בשבת קי"ט ע"א וכן במנח' פ"ה ע"ב.

(7) עיר בנחלת אשר, שופ' א' ל"א, ולא כהשערתו של ו'לנאי' במוסף „דבר" גליון 4033

כי זוהי חלב'אליפו בלע"ז, חלבה כיום כפר הנמצא כ"מ 27 ק"מ בצפונית מזרחית לטריפולי. בימי הצלבנים נודע בשם Albe.

5. בין הר ההר ובין לדוקיה אנו רואים במפתנו מקום פנוי ובקו הגבול נראית בליטה קטנה. וזה בהתאם לכתוב בע' ר"ן "ובין העיר הזאת (לודקיא) וההר הזה (הר ההר) הוא הר קטן קורין לו אל הורי אדה"⁸).

6. מהר ההר מתחיל קו הגבול הצפוני. הקו נוטה למזרח בשיפוע קל לצד צפון וכשהוא מגיע לאמצע הגבול נוטה הקו בשפוע קל לצד דרום ויוצר זווית קהה עד שהוא מתחבר עם קו הגבול במזרח. סמוך להר ההר רשום מתחת לקו השם אנטוכיא^{8א}) וממעל לו שלוש מלים שאחת מהן – השלישית – היא ברורה: "אל קרט", ושתים הראשונות תתבררנה רק אחרי שנעיין בהמשך תאורו של כו"פ. כי בגבול הזה היה רושם המפה נאמן לבאורי ר' אשתורי הפרחי. בחצי השני של הקו רשומים: מתחתיו – חמת וממעל לו גבע, דן.

נעיין בתיאור הקו הצפוני בכו"פ ע' רנ"ג ונסתכל במפה שלפנינו: "ודע כי מי שהוא בראש זה ההר (הר ההר) ופניו למזרח, אל עבר פניו יהיה חמת וכמעט שהוא נוטה אל הדרום ויהיה בינו (בין חמת) ובין הים מקומות מפורסמים כגון צהיון, חצן אל קרית ומציאת, ואל דרום זה ההר על שפת הים לכמו שני ימים עיר גדולה ושמה בלשון תורה סין [והיא] טראבלוס א – שאם"⁹).

בנוגע לשמות צהיון חצן אל קרית כתוב להלן ע' רנ"ז: "חצר עינן הוא למערב חמת יום, נוטה לדרום וקורין לו חצן אל קארט והוא על הר בינוני". לפי התאור הנ"ל יוצא ששלושת השמות הרשומים במפתנו הם צהיון חצן¹⁰) אל קרט¹¹). שלוש המלים הם שני שמות של מקומות הידועים כיום בסוריה. צהיון – היא קלעת צהיון הנמצאת בהרי העלאוים כ-35 ק"מ ממזרח ללדוקיה, בו שרידי מבצר גדול מימי הצלבנים הבנוי על חרבות עיר קדומה יותר. היוונים קראוה Sigon והצלבנים – Saôn¹²).

8) לפי השערת לונץ הוא אורדו, כפר הנמצא בקרבת ההר והוא הציע לכתוב אלהוראדה. אין צורך בשום תקון כי אם לחבר שתי המלים הוריאדה כי כך נקראה בפי הסטוריונים הערבים חוצן אל ארדה או הורואדה.

8א) ולא כרשום בציור א' במאמרו של נ. שלם, "אנטוכיא".

9) במפתנו רשום טרבלוס בלי א', מתברר המפה משמיט לעתים את הא' ועין להלן גם השם קארט, ובכו"פ דף רע"ט, כתוב טרבלוס.

10) בדקתי את כתב היד של המפה. הצ' שבשם חצן ברורה ולא כרשום בציור א' במאמרו של נ. שלם, "והוא אלקרא".

11) השם מציאת לא נרשם במפתנו, השם הזה הוא בלתי ידוע, ואולי שבוש הוא.

12) המבצר הזה נראה למרחוק ועושה רושם רב על רואיו.

המבצר השני חצן אל קרט נקרא כיום קלעת אל-חצן ונמצא בק"מ ה-71 בדרך מטרבלוס לחמץ. הוא אחד המבצרים היפים ביותר שנשתמרו בהרי הלבנון והעלאוים. הצלבנים קראוהו בשם Krak de chevaliers. לפנים קראוהו הערבים בשם חצן אל-אכראד (מבצר הכורדים) ע"ש משמר צבאי של כורדים שהושיב שם אמיר העיר חמץ בשנת 1031. כיום נשכח השם אל-אכראד, הוא השם אל קארט שבכו"פ. בחצן אל אכראד קובע ר' אשתורי הפרחי את חצר עינן. לדעתי מבוסס זיהוי זה על שם הכפר עינתה הנמצא ממזרח למבצר.

7. הקו העובר לאורך הגבול הצפוני אינו ישר; ראשונה הוא נוטה לצפון, יוצר זווית קהה ואח"כ הוא נוטה לדרום ומתחבר אל קו הגבול המזרחי. וכך מתואר הקו בדיוק נמרץ בכו"פ ע' רנ"ח: "ולמען דעת צדקות הנותן יתעלה שמו, אגיד לך גם בפעם הזאת המקצועות שהם לצפון, שהדרומי ידעתם. מהר ההר עד חמת נוציא קו ישר ויהיה ראש המערבי נוטה לצפון וראשו המזרחי נוטה לדרום, אחר תוציא קו מחמת אל חצר עינן (ז.א. מערבה) ואחר מחצר עינן אל דן שהוא שפם (ז.א. מזרחה) ויהיה אורך זה הקו כמהלך ארבעה ימים, ואלו כשנים קוים הם על זווית נרחבת".

8. בקצה הגבול הצפוני רשומות במפתנו שתי ערים גבע, דן. מה לגבע בסביבה זו? על זאת נמצא פתרון בתיאורו של כו"פ ע' רפ"ג (וגבע⁴³) הוא למערבו של דן כשתי שעות קורין לו גיבע.

9. כאמור לעיל, מצפון לקו הגבול הצפוני סומן השם אנטוכיא המתאים לפי כו"פ ע' רע"ט: "ואנטוכיא היא למזרח הר ההר צפוני לו כמו חצי יום, ואנטוכיא רחוקה מן הים כחצי יום, וצפונית מערבית לחמת כמו שלשה ימים"; ובע' ש"ד כתוב: דע שכפתור הוא דמייט הוא אל סוף גבול הארץ הדרומי כמו אנטוכיא אל סוף גבול הארץ [מצפון]". תאור זה נרשם בדיוק במפתנו.

10. הגבול המזרחי קבוע במפתנו לאורך הירדן עד ים המלח ונזכרו בו הירדן (3 פעמים), יריחו, ובקצהו "קצה ים המלח קדמה, סדום".

בע' רנ"ח נאמר: "והנה בבא המצר המזרחי מפסג⁴⁴) ויורד מחצר עינן אל מזרח ימה של טבריה יורד עוד לדרום אל הירדן והולך לו עד הגיעו אל הקצה הראשון שהוא ימה של סדום והוא שכתוב והיו תוצאותיו ים המלח". וכן בסיכום הגבולות כתוב: "ואם שיבוא מן המזרח ויכנס במה שבין ים המלח

13) במל"ב כ"ג, ח' נזכר מגבע ועד באר שבע, לכן קיבע אותה ר' אשתורי הפרחי על יד דן ועיין ש. קליין, החומר הטופוגרפי הארץ ישראלי בס' כפתור ופרח, הוצאה מיוחדת מצופה לחכמת ישראל" תרפ"ג.

14) לבטוי מפסג, עיין ב"ק פ"א ע"א.

וחמת" וכו'. ומשום כך לא נרשמו במפתנו הימות כנרת וסומכי, כי אלה אינן נמצאות בקו הגבול כי אם בפנים הארץ, ממערבו.

11. ועוד זאת: במפתנו נרשמה אשקלון בראש רשימת הערים בחוף הים, ועזה נרשמה מזרחה לה וקדש האחרונה ברשימה המזרחית מלבד דן. אם נתווה קו בין שני השמות אשקלון וקדש, אנו מקבלים קו אלכסוני, וכן כתוב בכ"פ, ע' רע"ב: "לפי מס' גיטין והתוספתא משביעית קצוות עולי בבל, מרקם לאשקלון— והם זווית הקוטר האלכסוני— ומרקם לעכו". ורקם היא לפי כ"פ קדש בגליל. אמנם הוא מציג גם אפשרות אחרת שרקם הוא בגולן אבל מוסיף "אי נמי הוא רקם הוא קדש בגליל".

בדרום נרשמו ראשונים ברשימה: אשקלון, נחל מצרים, באר שבע; כך קובע בעל כו"פ: "גבולי הדרום, נחל מצרים, באר שבע, אשקלון".

12. נעיין עתה בשמות הרשומים בתחומי מסגרת הגבולות. גם סידורם משקף את השפעת הספר כ"פ.

רשימת הערים שבמערב לאורך חוף הים היא בדרך כלל רשימה מדויקת מכ"פ, אם לפעמים חסרים שמות אחדים יש לשער: רושם המפה לא החשיב אותן ביותר.

אלה הם השמות שנרשמו במפה מצפון לדרום (מלמטה למעלה): הר ההר, לדוקיא, טרבלוס, בירות, צידון, צור, עכו, הר הכרמל, הצור והיא אל קסריאה, בית תורון והוא קאקון (?), יפה, אשקלון.

נשוה זאת לכתוב בכ"פ, ע' רנ"ד: "והעיירות הנודעות אצלנו בין שתי אלו הנקודות שהם על שפת הים מצפון לדרום הם אלו: תחלה זה ההר הטוב, לדוקיא, גבל, סין¹⁵, בירתא¹⁶, צידון, צור המעטירה, עכו, חיפה, קסריאה¹⁷ אכשף, יפו, עקרון, עזה, דרון ועזקה". הערים שלא נרשמו במפה לאורך החוף הן: גבל, אכשף¹⁸, דרון, עזקה.

15) במפתנו נרשם טרבלוס והשוה כ"פ ע' רנ"ג סין = טראבלוס.

16) במפתנו — בירות והשוה כ"פ שם: "ואל בירותא קורין לה בירות בתיו דגושה".

17) במפתנו נרשם חצור היא אל קסריאה, עין להלן.

18) לדעתי, במקום אכשף החסרה רשום במפתנו בית תורון והוא קאקון (?). השם בית

תורון הוא שבוש מהשם Betaro, הוא הכפר א-טירה במחוז טול כרם, שחשבוהו עוד בתקופת הנוסע מבורדו לביתתר (עיין ש. קליין, הנוסע מבורדו: ציון ה' ע' י"ב; תומסן Loca Sancta, ע' 34). את אכשף קבעו בארסוף. ומפני סמיכות המקומות הושה, כנראה, רושם המפה את בית תורון לאכשף. הוא נמנע מלקבוע כאן את ביתתר מפני שהוא נשאר נאמן לר' אשתורי הפרחי הקובע את ביתר בסביבות ירושלים (כ"פ ע' ש').

השינויים שבין שתי הרשימות הם: במפתנו לא רשום השם חיפה כמו שרשום בכו"פ כי אם הר הכרמל. רושם המפה, וכן גם כו"פ, לא נתן לחיפה ערך מיוחד בהיותה אז ישוב קטן. הר הכרמל נזכר בכו"פ פעמים אחדות. ומאידך גיסא, הר הכרמל נזכר בכו"פ ע' ר"ן בקביעת הגבול הצפוני בין "הראשים בים" ... "דע כי מן ההר המפורסם הסמוך לעכו והוא הכרמל⁽¹⁹⁾". ואשר לחצור היא אל קסריאה. הזיהוי חצור-קסריה הוא חשוב. ויש לחקור בהשערתו של וילנאי⁽²⁰⁾ אם חצור או מבצר חצור⁽²¹⁾ הנזכרים במכתבים שנמצאו בגניזה ונדפסו בספרו של מאן, איננה רפח אלא קסריה.

הזיהוי חצור היא קסריה נזכר גם בכתאב א-תאריך: ביהושע י"ב י"ט במקום "מלך חצור"⁽²²⁾ מתורגם מלך קסריה. זהו הזיהוי חצור אל קסריאה מקורו, לדעתי, בשם תל אל-אחצר (أخضر), הנמצא 7 ק"מ מדרום לקסריה⁽²³⁾.

13. עקרון ועזה נרשמו במפתנו הרחק מהים, מפני שכך כתוב בכו"פ ע' רנ"ג: "ואם שעזה ועזקה רחוקים מן הים כשתי שעות ועקרון כמו ארבעה שעות".

14. כעת נעיין ביתר השמות הרשומים במפה. כידוע, ס' כו"פ אינו יומן של נסיעות אלא ספר הקובע ומתאר את גבולות הארץ ואת הערים החשובות בנחלות השבטים אשר רשם המחבר בסוירו בארץ. דרך כתיבתו היא: הוא מזכיר עיר מרכזית, ולפיה הוא קובע לארבע רוחות השמים — את המקומות האחרים. בשיטה זו אחז גם מחבר מפתנו.

מכיון שהשמות מרובים והשטח שתחם לו הוא קטן, הוכרח מחבר המפה להסתפק ברשימת המקומות החשובים ביותר. יש לציין כי כל השמות שיש להם ענין כל שהוא להבנת הגבולות נרשמו לפי הודעות הס' כו"פ.

במקומות אחדים אין התאמה בקביעת המקומות בין המפה ובין ס' כו"פ. כגון — במפה רשומה תענך על יד מגדו ובס' כפתור ופרח "תענך היא מדרום למגדו". במפה רשומה מגדו במזרח שונם ובס' כו"פ ע' רצ"ג נאמר: "נחזור לשונם כב' שעות למערבו ביושר מגדו". אין זאת אומרת שיש סתירה ביניהם. הערים האלה סומנו בלי להתחשב אם נכתבו במקומן הנכון.

15. בגבול המזרחי נרשמו הערים המרכזיות הנמצאות לאורך המסילה

(19) כו"פ ע' ר"ן.

(20) וילנאי, במאמר הנ"ל.

(21) לדעתי יש להבדיל בין חצור ובין מבצר חצור, חצור = רפח; מבצר חצור = קסריה.

(22) סדר חכמים וקורות הימים ח"ב, הוצאת נוי באור ע' 97 ש' 20.

(23) מייזלר, JPOS כרך XIV, ע' 99.

העוברת מדרום לצפון והן: באר שבע, בית גוברין, חברון, ירושלים, שילה, שכם, שומרון, תבין, בזק, בית שאן⁽²⁴⁾, טבריה, עלמא, בגליל⁽²⁵⁾, קדש.

השם „בגליל“ המסומן במפה מציין בלי ספק את צפת, כי כן מצינו את צפת נקראת בשם גליל. ואפשר שלא הזכיר את השם צפת, מפני שבכו"פ נזכרו שלשה מקומות בשם צפת (ע' רפ"ג). הספר מזהיר את הקורא לבל יטעה ויערבב את צפת שבנגב בצפת שבגליל ולצפת שלישית הנמצאת בהרי נפתלי. רושם המפה ביכר, איפוא, את השם גליל.

16. ממזרח לקו הגבול המערבי נרשמו ממזרח לאשקלון העיר יבנה מימינה — לוד ומשמאלה — קסרי. יחס המקומות זה לזה נרשם כמתואר בכו"פ ע' ש"ג: „ועקרון זו קיסרי⁽²⁶⁾“ ואם כן יהיה בין קיסרי ובין לוד ויבנה שלשתם כמו משולש שווה הצלעות“.

17. העיר גזר נרשמה בדרום עין גנים. גזר נמצאת בשפלה. ואולם רושם המפה היוצא בעקבות הס' כו"פ מדיק ברישומו, כי כך מצינו בע' רצ"ד: „לדרום עין גנים ביושר כשתי שעות הוא גזר אשר לאפרים⁽²⁷⁾“.

18. בצפון רשום השם תמרתא, אבל צריך להיות: תמנתא. הכוונה היא לכפר תבנין אשר בגליל העליון. וכך כתוב בכו"פ ע' רפ"ח: „לדרום צור כארבע שעות נוטה למזרח בראשי ההרים תמנת וקורין לו תמנין⁽²⁸⁾“.

19. מכל הרי הארץ נרשמו הר הכרמל והר תבור. על הר הכרמל כבר דברנו לעיל, הר תבור תואר היטב בס' כו"פ ע' רצ"ב: „לצפון עין דאר כשתי שעות הוא הר תבור והוא גבוה וגדול מאד וצורתו ככובע הנחושת והוא יחיד“. הר תבור משמש גם כנקודת מוצא לתאור המקומות שבסביבה. ומשום כך רשמו גם רושם מפתנו.

20. מלבד השמות הנ"ל נרשמו במפה הערים צפורי⁽²⁹⁾, שונם⁽³⁰⁾, יזרעאל,

(24) שלשת השמות האחרונים נרשמו בכו"פ ע' רפ"ז בוו הלשון: „מבית שאן וכו' ואל שתי שעות עוד תמצא בזק וכו' תלך עוד וכו' ואל שעה תמצא תבין“.

(25) כך נראה ברור בכתב היד של המפה.

(26) הזיהוי הזה נוסד על דרשת חז"ל: במגלה ו', א': עקרון תעקר זו קסרי בה אדום. בע' רנ"ה מאריך ר' אשתורי הפרחי בביאור כל הענין הזה, ורושם מפתנו נמנע מלהכנס בעובי השאלה הזאת ורשם במקום עקרון -- קסרי.

(27) עפ"י יהושע ט"ז, ג'.

(28) גם בנימין מטודילה קורא את תבנין בשם תמנתא.

(29) צפורי נרשמה מצפון להר תבור, וכן כתוב בע' רצ"ג: „לצפון הר תבור כשתי שעות

הוא צפורי והוא קטרון“.

(30) שונם מתוארת תיאור מלא בע' רצ"ב, העיר הזאת משמשת נקודת מוצא לתיאורי

המקומות בעמק יזרעאל.

כפר חנניה³¹), מגדו, תענך, גוש חלב.

יש לציין כי המקום היחידי שנזכר במפה ולא נזכר בס' כו"פ הוא עלמא³²). ואולי אבד הקטע המדבר על עלמא מכתב היד של הס' כו"פ. כי בתאור סביבות צפת חסרות כמה שורות ועיין כו"פ, הוצאת לונץ ע' רפ"ד. כל האמור לעיל מוכיח כי מטרת מחבר המפה היתה לתאר בדיקנות רבה את הפרק י"א של הס' כו"פ.

הס' כו"פ נדפס לראשונה בוויניציה בשנת ש"ט. הוא בודאי עשה רושם גדול על משכילי אטליה, והם סימנו להם את המקומות במפה מיוחדת שתקנו לעצמם. אלמלא חששתי הייתי מוסיף כי המפה הזאת נעתקה ממפה שהיתה מצורפת לכתב היד של הס' כו"פ.

(31) כו"פ ע' ר"צ נזכר כפר חנינא.

(32) עלמא נזכרה במסעותיו של בנימין מטודילה.

התר עסקא בארץ ישראל במאה החמישית

מאת דוב פריינדברג

בקובץ „המסחר, התעשייה והמלאכה בא"י בימי קדם" שיצא לאור ע"י החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה נדפס מחדש במאמרו של הפרופ' ש. קליין „הנייר ותעשיתו בא"י" מכתב עברי עתיק מן המאה החמישית אחר ספה"נ כתוב על גבי פפירוס (עמ' 76). לפי השקפתי חשובה מאוד התעודה הזאת לחקירת ענין סדור האשראי בא"י בתקופה קדומה זו. הנושא שעליו מדובר במכתב זה הוא ענין כספים שהיה בין איש אחד תושב הדרום (לוד), שהיה כפי הנראה תלמיד חכם גדול ושמו רבי יעקב בן יצחק, ובין איש אחד — לעזר בן יוסה תושב הגליל. הראשון לווה מהשני סך עשרים ושבעה חרובים. כעבור זמן מה שלם הרב ר' יעקב (הלווה) ללעזר בן יוסה (המלווה) סך 14 חרובים ונשאר חייב לו עוד 13 חרובים. וזה לשון המכתב בענין החוב:

6... מפני שבאת לכאן ונתתי

לך עשרין ושבעה חרובין

עד שאני באתי לדרום אצלך